

**Provocările jurnalismului în era digitală:
dezinformare, militantism, propagandă.
Cenzură și *fake news* în timpul războiului din Ucraina**

**[The challenges of journalism in the digital age:
disinformation, militancy, propaganda.
Censorship and fake news during the war in Ukraine]**

Antonio MOMOC

Abstract: *The pandemic crisis and the Ukraine war have generated fear, incapacitated the official communication, and accelerated the spread of rumours and conspiracy theories. The digital environment and social media were the channels where disinformation, urban legends, myths, folk tales and high-tech online propaganda campaigns have been orchestrated to persuade, deceive, or explain the absurd that the Romanian authorities did not know how to manage or how to make sense out of. While competing with the digital platforms, the traditional press lost the public trust and was impacted by decreasing advertising incomes. However, during the pandemic crisis, people's lives depended on the righteousness of the information provided by professional journalists. Today, the lives of those who fight in Ukraine and those who run from the war depend on the supply of correct information.*

Keywords: *journalism, digital communication, disinformation, fake news, propaganda war.*

Introducere

Libertatea presei din România a avut de suferit în mod dramatic în contextul pandemiei și al izbucnirii războiului din Ucraina. Potrivit Indexului Libertății Presei (World Press Freedom Index) întocmit de Reporteri fără Frontiere, România a căzut 8 poziții și a ajuns în anul 2022 pe locul 56 în ierarhia celor 180 de țări evaluate¹, după ce se situase doi ani la rând, în 2020 și 2021, pe locul 48. În 2022 statul român a ieșit din categoria țărilor cu o „situație satisfăcătoare” a presei și se clasează în categoria guvernelor cu o „situație problematică”².

¹Reporters Without Borders, „RSF's 2022 World Press Freedom Index: a new era of polarization”, *RSF*, 03 mai 2022, <https://rsf.org/en/rsfs-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation> (accesat pe 26 mai 2022).

²Sorin Dojan, „Indexul libertății presei 2022. Europa de Est: «Cenzură nemaivăzută din perioada sovietică». Regres în România”, *Europa Liberă*, 03 mai 2022, <https://romania.europalibera.org/a/libertate-presa-romania-europa-est/31830988.html> (accesat pe 26 mai 2022).

Raportul care însoțește World Press Freedom Index semnală în 2021 că viziunea autorităților statului român asupra jurnalismului și libertății de exprimare încurajează cenzura și auto-cenzura³. Finanțarea presei este lipsită de transparență și, în multe cazuri, suspectă de corupție, iar politicile editoriale sunt subordonate intereselor patronilor care folosesc media ca instrumente de propagandă. Potrivit raportului RSF, informațiile despre cei care dețin entități media sunt ascunse publicului, iar Consiliul Național al Audiovizualului a blocat transmiterea acestor informații cu argumentul că dezvăluirea identității ar încălca legislația cu privire la protecția datelor personale.

În timpul pandemiei, lipsa transparenței și comunicarea defectuoasă a autorităților statului a afectat accesul la informații de interes public. Autoritățile au blocat sau au întârziat informațiile despre materialele sanitare și cheltuielile care vizau efectele răspândirii virusului. Pentru a combate dezinformarea și pentru a sprijini presa, Guvernul a alocat peste 40 de milioane de euro unor campanii de informare publică, inițiativă care a fost criticată pentru criteriile invocate în alocarea fondurilor către organizațiile media, arată analiza Reporteri fără Frontieră: principalii beneficiari ai ordonanței au fost televiziunile și radiourile cu audiență măsurată, iar presa locală, cea care a fost cea mai afectată de efectele financiare provocate de criza medicală, a primit cel mai puțin sprijin.

În fapt, cea mai afectată financiar de pandemie a fost tocmai presa scrisă, „aflată deja pe marginea prăpastiei din cauza erodării modelului de business, a presiunilor economice și politice și a unui management suboptimal. [...] Rând pe rând, majoritatea săptămânalelor tipărite cu acoperire națională și-au suspendat edițiile pe hârtie, iar multe dintre cotidienele tipărite din local și-au redus numărul de pagini pentru a ține costurile sub control. Editorii din presa locală au spus că, în martie-aprilie 2020, încasările lor au scăzut cu 70-90%”⁴.

Pandemia a lovit în special presa locală: „intrarea în starea de urgență și restricțiile de circulație au închis majoritatea micilor afaceri care și-au tăiat costurile cu publicitatea și au făcut ca vânzările directe de ziare să scadă aproape de zero”, subliniază Raportul Centrului pentru

³Carmen Valică, „Presa în România: puțină transparență, multă autocenzură, bani de la Guvern”, *Europa Liberă*, 20 aprilie, 2021, <https://romania.europalibera.org/a/presa-%C3%AEn-rom%C3%A2nia-pu%C8%9Bin%C4%83-transparen%C8%9B%C4%83-mult%C4%83-autocenzur%C4%83-bani-de-la-guvern/31213593.html> (accesat pe 26 mai 2022).

⁴Dumitrița Holdiș, Cristina Lupu, Mihaela Popa, „Stările de excepție creează antecedente periculoase pentru presa din România”, *Libertăți fundamentale sub asediu*, p. 17, 2020, https://cji.ro/wp-content/uploads/2020/09/Raport-libertate-de-exprimare_final.pdf (accesat pe 26 mai 2022).

Jurnalism Independent. Profesia de jurnalist independent este în pericol, potrivit Raportului CJI din 2021: „...de la tăcerea surselor intervievate, cărora le este prea teamă să vorbească despre ceea ce știu, la vârtejul dezinformării cauzat de opinia «vândută» pe post de știre, până la lipsa de transparență a instituțiilor publice sau chiar la politicieni care dau în judecată jurnaliștii pentru că publică adevăruri incomode”⁵.

În Ucraina vecină, afectată de război, presa locală joacă un rol esențial pentru viața oamenilor, a căror supraviețuire depinde de difuzarea de informații corecte din proximitate. Natalia Ryabinska, profesoară de jurnalism de origine ucraineană care predă la Universitatea din Varșovia, subliniază că în vreme de război a crescut interesul publicului pentru știrile din presa locală ucraineană: „Numărul celor care citesc site-uri locale a crescut de peste trei ori, în timpul războiului. Jurnaliștii se concentrează pe verificarea mai atentă a informațiilor, știu că viețile cititorilor lor depind de calitatea informațiilor pe care ei le transmit. Caută fiecare informație care îi poate ajuta pe oameni să supraviețuiască atacurilor armatei sau ocupației ruse. Uneori jurnaliștii își riscă viața pentru a obține, folosi și distribui informații”⁶.

Presa online și libertatea de exprimare pe internet au fost afectate în pandemie. Centrul pentru Jurnalism Independent, în raportul editat de Ioana Avădani, atrăgea atenția că în timpul stării de urgență din martie 2020, Guvernul României a luat decizia neconstituțională de a interzice paginile de internet care propagau știri false și teorii ale conspirației, dar, în realitate, măsura controversată a condus la creșterea notorietății celor 15 site-uri de știri suspendate de Autoritatea Națională pentru Administrare și Reglementare în Comunicații (ANCOM)⁷.

World Press Freedom Index din 2022 descrie starea dramatică a presei internaționale sub aspect economic, al calității și al profesionalismului, amestecul opiniei cu informarea după „modelul Fox News”, mai ales în mediul digital, unde efectele unui spațiu informațional globalizat și nereglementat încurajează *fake news* și propaganda: „*The 2022 edition of the World Press Freedom Index highlights the disastrous effects of news and information chaos – the*

⁵Centrul pentru Jurnalism Independent, „Jurnalismul în 2021: o cursă cu obstacole și cu tot mai puțini câștigători - Raport CJI”, *Euroactiv*, 18 iunie 2021, <https://www.euroactiv.ro/social/jurnalismul-in-2021-o-cursa-cu-obstacole-si-cu-tot-mai-putini-castigatori-24664> (accesat pe 26 mai 2022).

⁶Știrile TVR, „Jurnalism în vreme de război. Conferință internațională despre libertatea de exprimare la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării”, *TVR*, 20 mai 2022, http://m.stiri.tvr.ro/jurnalism-in-vreme-de-razboi--conferin--a-interna--ionala-despre-libertatea-de-exprimare-la-facultatea-de-jurnalism---i---tiin--ele-comunicarii_905568.html?fbclid=IwAR2_9zaa9TfRcBbeyddCVQKN8sC7IwJ7AOuZdsf7fXAqqUzm2KaKM1c1bAs (accesat pe 26 mai 2022).

⁷Dumitrița Holdiș, Cristina Lupu, Mihaela Popa, *art. cit.*, p. 8.

effects of a globalised and unregulated online information space that encourages fake news and propaganda. Within democratic societies, divisions are growing as a result of the spread of opinion media following the «Fox News model» and the spread of disinformation circuits that are amplified by the way social media functions. The ‘Fox News-isation’ of the media poses a fatal danger for democracies because it undermines the basis of civil harmony and tolerant public debate. At the international level, democracies are being weakened by the asymmetry between open societies and despotic regimes that control their media and online platforms while waging propaganda wars against democracies”.

Criza modelului de business al presei tradiționale

Pandemia din 2020-2022 a amplificat criza jurnalismului tradițional din România. Criza de încredere în jurnaliști vine din publicarea de informații incorecte, trunchiate sau insuficient verificate, sau din opiniile hazardate, pozițiile partinice sau exagerările unor ziarști-vedetă care își prezintă părerile și le livrează publicului drept fapte⁸. Partizanatul, polarizarea, politizarea mass-media, militantismul și subiectivismul ziarștilor de cele mai multe ori autodidacți⁹, formați în redacții și mai puțin în școli de jurnalism, au decredibilizat media tradițională. Absolvenții școlilor și facultăților de jurnalism, unde sunt insuflăte neutralitatea, deontologia și obiectivitatea ca valori tradiționale ale breslei, sunt percepuți adeseori în piața media ca teoreticieni ai mediului profesional, iar confuzia dintre jurnaliști și producătorii de conținut media (*entertainer, pamfletar, influencer, blogger*) intensifică criza presei tradiționale¹⁰. Modelul liberal al presei se află într-o criză majoră odată cu explozia rețelelor sociale și a conținutului generat de utilizator

⁸Marian Petcu (coord.), *Mass media din România după 30 de ani (1989-2019)*, Ed. Tritonic, București, 2020, pp. 351-370.

⁹Peter Gross, *Întoarcerea în laboratorul românesc. Mass-media după 1989*, Nemira Publishing House, București, 2015, pp. 162-190, pp. 238-239.

¹⁰Petrișor Obae, „CTP: Mircea Badea este un formator de opinie puternic. Există oameni care se informează numai de la Badea și pot ajunge să trăiască într-o lume paralelă. (...) Oamenii nu știu exact ce e ăla jurnalism”, *paginadedia.ro*, 30 aprilie 2012, <https://www.paginadedia.ro/2012/02/ctp-mircea-badea-este-un-formator-de-opinie-puternic-foarte-puternic-in-clipa-de-fata-exista-oameni-care-se-informeaza-numai-de-la-mircea-badea-si-pot-ajunge-sa-traiasca-intr-o-lume-paralela/> (accesat pe 25 mai 2022).

pe platformele digitale. Competiția economică cu companiile *big tech* este provocarea majoră a publisherilor și a jurnalismului actual¹¹.

În goana după audiență, organizațiile media mainstream au intrat în competiție cu *social media*, iar jurnaliștii profesioniști cu producătorii amatori de conținut digital, cu influenceri online și cu *citizen journalists*. Jurnalismul cetățenesc (*citizen journalism* sau *participatory journalism*) este un jurnalism amator practicat de cetățeni obișnuiți, care au acces la internet și care se exprimă pe blog ori pe conturi de rețele sociale dintr-o poziție părtinitoare, partizană, participativă. Jurnaliștii-cetățeni nu se conformează standardelor sau deontologiei profesionale. Publicul ridică semne de întrebare (uneori întemeiate) cu privire la etica ziariștilor clasici din media tradițională, dar se arată prea puțin îngrijorați de lipsa de etică sau de morală a „jurnaliștilor-cetățeni”¹². Mediul digital este ultrafavorabil jurnalismului amator cetățenesc în condițiile dispariției *gatekeeper*-ului sau editorului clasic, care filtra informația înainte de a fi publicată. Internetul, cu promisiunea libertății absolute de exprimare, se propune ca spațiu necenzurat pentru proliferarea zvonurilor, minciunilor sau exagerărilor de tot felul, un *no man's land* pentru amatori sau pentru actorii statali sau non-statali care au pe agendă intenția de a induce în eroare, dezinformarea publicului sau propaganda.

Pandemia a accentuat tendința de consum media online, iar marii câștigatori ai profitului din publicitate au fost companiile *big tech*. Adevărul documentat al jurnaliștilor de investigație poate părea plicticos unui public educat media mai degrabă pe rețele sociale populate cu pseudo-eroi, povești fabricate, troluri, *deep fake*, bârfe, ficțiuni și fantezie împachetate drept *news*. „85-90% din banii de publicitate online se duc în aceste platforme, nu în jurnalismul de calitate și responsabil, nu în site-urile de știri locale. [...] Google sau Facebook, giganții de acest tip profită de lipsa unor reglementări”¹³ referitoare la producția, distribuirea de conținut digital și consum media online.

¹¹ Antonio Momoc, „Crisele majore ale presei și comunicării publice din România: financiară, tehnologică, pandemică”, în *30 de ani de învățământ jurnalist și de comunicare în Estul Europei*: Romina Surugiu, Adriana Ștefănel, Nicoleta Apostol (editoare). Ed. Tritonic, București, 2021, pp. 110-111.

¹² Peter Gross, „The Romanian Media and the Never-ending Democratization Process”, *The Romanian Journal of Journalism & Communication*, an IV, nr. 3, 2009, p. 6.

¹³ Dragoș Stanca, „În online, din fake-news se câștigă prin relația cantitativă: trafic=bani (interviu realizat de Corina Taraș-Lungu)”, *RevistaCultura.ro*, Nr. 626/01.2022, pp. 40-41.

Acuratețea, verificarea faptelor, adevărul, responsabilitatea față de public, neutralitatea, obiectivitatea¹⁴, valorile fundamentale ale jurnalismului tradițional, par abandonate în era digitală. Jurnalismul militant, ziaristul critic, agresiv și activist este susținut de publicul erei digitale pentru că implică audiența și mobilizează comunitatea (pasivă în epoca media tradițională) cititorilor, ascultătorilor, telespectatorilor în cauzele civice, politice sau sociale despre care relatează¹⁵.

Trunchierea, scoaterea din context, citarea doar a unui punct de vedere, invocarea unei singure surse, prezentarea exclusivă a dovezilor care confirmă sentința pe care jurnalistul a dat-o încă de la începerea investigației sale nu mai denotă doar lipsă de profesionalism, cât partizanat, tupeu și asumarea unei poziții ideologice obligatorii în logica jurnalismului militant, angajat. Practicat astfel, jurnalismul nici nu mai are nevoie să adauge minciuni pentru a denatura adevărul faptelor pe care le relatează. Decuplat de la valorile sale tradiționale, jurnalismul militant, subiectiv și senzaționalist este nu doar o consecință a tehnologiei internet și a modelului de business, ci o derivă de la jurnalismul de calitate: jurnalismul de haită, *churnalism*-ul sau jurnalismul *copy-paste* sunt consecințe ale deprofesionalizării mass-media: lucrători media care sunt nevoiți să accepte venituri mici, amatorismul multor angajați din presă, dispuși să muncească pe salarii derizorii, compromisul politic și corupția patronatului, care afectează direct calitatea actului jurnalistic și interesul public.

Criza de încredere în mass media a fost conectată în timpul pandemiei, în percepția publică, cu pierderea încrederii în autoritățile statului și în comunicatorii puterii politice. Cel puțin jumătate dintre români suspectau în 2020 o conspirație între stat și presă cu privire la ascunderea adevărului despre pandemia de COVID-19¹⁶. Sondajele efectuate în anul 2020, sub impactul stării de urgență asupra populației, arătau că 50% dintre români credeau că „statul român și presa au avut o înțelegere pentru a trunchia sau denatura informațiile în această

¹⁴ Bill Kovach, Tom Rosenstiel, *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, Three Rivers Press, New York, 2007, p. 12, p. 36, p. 42, p. 79.

¹⁵ Jake Batsell, *Engaged Journalism. Connecting with Digitally Empowered Audiences*, Columbia University Press, New York, 2015, pp. x-xi, pp. 6-7.

¹⁶ Antonio Momoc, „Comunicarea publică în pandemie. Dezinformare, fake-news, infodemie” în *COVID-19, Dimensiuni ale gestionării pandemiei*, Sorin Bocancea (coord.), Ed. Junimea, Iași, 2020, pp. 255-272.

perioadă”, iar 49% credeau în foarte mare și în mare măsură că „statul le-a ascuns informații importante”¹⁷.

Cenzură și Fake News în timpul războiului din Ucraina

Starea presei este descrisă ca „foarte proastă” în Indexul Libertății Presei 2022 în țări ca Belarus (locul 153) și Rusia (poziția 155). În raportul RSF ce însoțește World Press Freedom Index 2022, este subliniat faptul că atacurile armatei ruse din Ucraina au avut ca ținte precise organizațiile de presă din teritoriile ocupate¹⁸, militarii ruși având ca misiune să-i convingă prin orice mijloace pe jurnaliștii ucraineni să colaboreze cu armata invadatoare. În același timp, pe teritoriul său, dictatura lui Putin a căpătat controlul absolut asupra știrilor din Rusia prin cenzurarea oricăror informații legate de război. „*Margarita Simonyan, the Editor in Chief of RT (the former Russia Today), revealed what she really thinks in a Russia One TV broadcast when she said, ‘no great nation can exist without control over information.’ The creation of media weaponry in authoritarian countries eliminates their citizens’ right to information but is also linked to the rise in international tension, which can lead to the worst kind of wars*”¹⁹.

De altfel, la scurt timp după invazia din Ucraina, Rusia lui Putin a impus prin lege cenzura cu privire la informațiile despre război. Orice știre despre teatrul de operațiuni din Ucraina care iese din canonul adevărului de stat și al comunicării oficiale stabilite de Kremlin este etichetat ca fiind *fake news* și se pedepsește cu 15 ani de închisoare. Propaganda rusă acuză de neofascism și nazism autoritățile de la Kiev, iar scopul „operațiunilor speciale” este acela de „demilitarizare și denazificare” a regimului pro-european al președintelui Volodimir Zelenski²⁰.

Regimul de la Moscova a stabilit două noi infracțiuni penale: una pentru difuzarea de informații care discreditează armata rusă și o alta pentru răspândirea de informații false despre

¹⁷Institutul Român pentru Evaluare și Strategie, „Bilanțul stării de urgență. Impactul COVID-19 asupra vieții românilor, Sondaj de opinie mai 2020”, *IREȘ*, 20 Mai 2020, https://ires.ro/uploads/articole/ires_bilantul-starii-de-urgenta-pentru-pandemia-de-covid-19_13-14-mai-2020.pdf (accesat pe 26 mai 2022).

¹⁸Sorin Dojan, „Indexul libertății presei 2022. Europa de Est: «Cenzură nemaivăzută din perioada sovietică». Regres în România”, *Europa Liberă*, 03 mai 2022, <https://romania.europalibera.org/a/libertate-presa-romania-europa-est/31830988.html> (accesat pe 26 mai 2022).

¹⁹Reporters Without Borders, „RSF’s 2022 World Press Freedom Index: a new era of polarization”, *RSF*, 03 mai 2022, <https://rsf.org/en/rsfs-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation> (accesat pe 26 mai 2022).

²⁰David K. Li, Jonathan Allen, Corky Siemaszko, „Putin using false 'Nazi' narrative to justify Russia's attack on Ukraine, experts say”, *NBC News*, 24 februarie 2022, <https://www.nbcnews.com/news/world/putin-claims-denazification-justify-russias-attack-ukraine-experts-say-rcna17537> (accesat pe 27 mai 2022).

trupele ruse²¹. În acest mod au fost anihilați opozanții politici, criticii din societatea civilă și media care ar fi folosit termenul *război* și nu pe cel preferat de propaganda de stat, de „operațiune militară specială”, eufemism impus de narativul propagat de la Kremlin încă de la declanșarea invaziei ruse din 24 februarie 2022.

Legea prin care sunt pedepsiți cu 15 ani de închisoare pentru *fake news* cei care prezintă date „neaprobate” de oficialitățile statului despre pierderile de război a fost votată de Duma de Stat, camera inferioară a Parlamentului rus, confirmată și aprobată prin votul din Consiliul Federației (camera superioară) și semnată de Vladimir Putin la începutul lunii martie 2022²². Legea care pedepsește „*fake-news*” datează din 2019, dar în varianta inițială cei care aduceau prejudicii de imagine guvernului Rusiei riscă amenzi sau închisoare de până la 15 zile²³. Legea face parte dintr-o serie mai amplă de măsuri aplicate de autoritățile de reglementare a mass-media din Rusia împotriva presei independente. ONG-ul de monitorizare GlobalCheck a anunțat că mai multe site-uri au fost „parțial blocate” pe teritoriul Rusiei la scurt timp după declanșarea războiului: Meduza, portal media independent din Rusia, Deutsche Welle sau serviciul în limba rusă al postului britanic BBC. Roskomnadzor, serviciul de control al mass-media din Rusia, a restricționat accesul și la pagina de internet a postului Radio Liberty, „recunoscut în Federația Rusă ca agent media străin”²⁴.

Autoritatea rusă de reglementare în domeniul comunicațiilor, Roskomnadzor, a blocat Facebook-ul Meta Platform, citând 26 de cazuri de „discriminare împotriva presei ruse”. Agenția de știri TASS a raportat că Rusia a restricționat, de asemenea, accesul la Twitter. De altfel, doctrina militară a Federației Ruse include „platformele digitale printre cele mai puternice arme

²¹Viorela Marin, „Putin a promulgat legea ce pedepsește cu până la 15 ani de închisoare «informațiile mincinoase» cu privire la acțiunile Rusiei în străinătate”, *HotNews.ro*, 25 martie 2022, https://www.hotnews.ro/stiri-razboi_ucraina-25458300-putin-promulgat-legea-pedepseste-pana-15-ani-inchisoare-minciunile-privire-actiunile-rusiei-strainatate.htm (accesat pe 27 mai 2022).

²²Adi Robertson, „Russian ‘fake news’ law could give offenders 15 years in prison. A punishment for statements that ‘discredited’ the military”, *The Verge*, 4 martie 2022, <https://www.theverge.com/2022/3/4/22961472/russia-fake-news-law-military-ukraine-invasion-casualties-jail-time> (accesat pe 27 mai 2022).

²³Iulia Bunea, „Cum blochează Rusia știrile despre invazia din Ucraina. Putin a aprobat o lege ce pedepsește „știrile false” cu până la 15 ani de închisoare”, *paginademedi.ro*, 05 martie 2022, <https://www.paginademedi.ro/stiri-media/lege-rusia-pedepse-aspre-fake-news-20626498> (accesat pe 27 mai 2022)..

²⁴Adrian Cochino, „Decizia Moscovei: rușii riscă până la 15 ani de închisoare dacă răspândesc «informații false» despre forțele armate”, *Libertatea*, 04 martie 2022, <https://www.libertatea.ro/stiri/rusia-inchisoare-stiri-false-armata-ucraina-4013879> (accesat pe 27 mai 2022).

ale propagandei, pe care le compară cu armele nucleare în termeni de eficiență, informare și control»²⁵.

Introducerea acestei legi a instaurat auto-cenzura și a condus la autosuspendarea unor instituții media din Rusia²⁶. Procurorul general al Rusiei a ordonat organului de control al presei să „restricționeze accesul” la postul de televiziune Dozhd, cunoscut și sub numele de TVRain, și la postul de radio Echo Moskvyy. Angajații postului TV independent Dozhd au demisionat în direct, după ce au declarat „nu războiului”²⁷, iar Echo Moscova, postul de radio fondat de disidenții ruși în 1990, un simbol al libertății în Rusia, a fost închis de board-ul său.

Companiile mass-media occidentale au anunțat că suspendă reportajele în Rusia pentru a-și proteja jurnaliștii de legea care pedepsește cu închisoarea răspândirea de „știri false”. BBC a întrerupt temporar reportajele în Rusia, jurnaliștii Canadian Broadcasting Company și Bloomberg News și-au întrerupt activitatea. CNN și CBS News au anunțat că vor înceta să mai transmită în Rusia, iar alte instituții au eliminat semnăturile jurnaliștilor din Rusia, în timp ce evaluau situația²⁸. Ziarul New York Times și-a retras reporterii de teren din Rusia, ca urmare a aceleiași legi²⁹.

În România, după lecția pe jumătate învățată a blocării site-urilor dubioase, suspendate în pandemie de către ANCOM³⁰ pentru diseminare de *fake news*³¹, autoritățile statului au avut o reacție mai rezervată în confruntarea cu propaganda de război și cu amenințarea știrilor false în

²⁵Daniel P. Bagge, *Unmasking Maskirovka: Russia's Cyber Influence Operations*, Defense Press, New York, 2019, pp. 130-131.

²⁶HotNews, „Rusia a blocat un post de radio și un post TV pentru «răspândirea de știri false» despre invazia rușilor în Ucraina”, *HotNews.ro*, 01 martie 2022, https://www.hotnews.ro/stiri-razboi_ucraina-25402975-rusia-blocat-post-radio-post-pentru-raspandirea-stiri-fale-despre-invazia-rusilor-ucraina.htm (accesat pe 27 mai 2022).

²⁷Cristian Matei, „Angajații unei televiziuni din Rusia au demisionat în direct, după ce au spus «nu războiului»”, *ProTV.ro*, 05 martie 2022, <https://stirileprotv.ro/stiri/international/angajatii-unei-televiziuni-din-rusia-au-demisionat-in-direct-dupa-ce-au-spus-nu-razboiului.html> (accesat pe 27 mai 2022).

²⁸Diana Nechita, „Presa globală, în defensivă după ce Rusia a adoptat legea *fake news*”, *Aleph News*, 05 martie 2022, <https://alephnews.ro/guvern/rusia-ucraina/presa-globala-in-defensiva-dupa-ce-rusia-a-adoptat-legea-fake-news/> (accesat pe 27 mai 2022).

²⁹Iulia Bunea, „New York Times își retrage jurnaliștii din Rusia. «Nici Stalin, nici măcar Războiul Rece nu au reușit să ne îndepărteze din Rusia.»”, *paginademedi.ro*, 09martie 2022, <https://www.paginademedi.ro/stiri-media/new-york-times-jrunalisti-rusia-20630754> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁰Sabina Fatî, „Coronavirus în România. Efectul pervers al închiderii site-urilor care dezinformează. Și ce pondere aveau Rusia și China în conținutul lor”, *Europa Liberă*, 05 mai 2020, <https://romania.europalibera.org/a/coronavirus-%C3%AEn-rom%C3%A2nia-de-ce-a-fort-ogre%C8%99eal%C4%83-%C3%AEnchiderea-site-urilor-%C8%99i-ce-ponderea-aveau-rusia-%C8%99i-china-%C3%AEn-con%C8%99Binutul-lor/30592498.html> (accesat pe 27 mai 2022).

³¹Europa Liberă, „ANCOM: Au fost deblocate toate site-urile închise pentru fake-news”, 15 mai 2020, <https://romania.europalibera.org/a/siteuri-blocate-fake-news-/30613952.html> (accesat pe 17 mai 2022).

contextul invaziei Ucrainei. La inițiativa unui ONG, Global Focus Center³², un grup de lucru creat de Departamentul pentru Situații de Urgență (DSU), Guvernul României împreună cu câteva organizații non-guvernamentale³³ (care s-au dezis ulterior)³⁴ au avut ca intenție o platformă informatică carear fi scanat presa online, bloguri și rețele sociale, pentru a identifica *fake news*, surse de dezinformare și propagandă pe fondul războiului din Ucraina³⁵. Potrivit proiectului, Departamentul pentru Situații de Urgență, condus de Raed Arafat, ar fi trebuit să reacționeze la datele pe care platforma informatică le-ar fi interpretat ca dezinformare sau propagandă în mediul online prin contracararea rapidă prin comunicate oficiale de presă, intervenții în studiourile TV, opinii ale experților etc.

Încadrarea discreționară a unor materiale de presă sau organizații media de către autoritățile statului în categorii precum *fake news* sau „propagandă pro-rusă” a generat câteva situații abuzive, chiar dacă proiectul nu a fost implementat: site-ul aktual24.ro a fost blocat împreună cu Sputnik și Russia Today, după ce Directoratul Național de Securitate Cibernetică (DNSC), care nu are nicio atribuție legală în blocarea accesului la internet, l-a trecut pe lista publicațiilor care ar dezinforma în contextul invaziei Rusiei în Ucraina. Ulterior, după proteste publice, site-ul a fost deblocat, iar purtătorul de cuvânt al Guvernului a afirmat că „a fost vorba despre o eroare”³⁶. Ovidiu Albu, ziaristul care deține site-ul aktual24.ro, a acuzat Guvernul de cenzură.

³² Radu Eremia, „O platformă vrea să scaneze știrile false și dezinformările din online pentru Guvern. Ce susțin inițiatorii și care este poziția Executivului?”, *Adevarul.ro*, 11 martie 2022, https://adevarul.ro/news/politica/o-platforma-vrea-scanaze-dezinformarile-stirile-false-online-guvern-sustin-initiatorii-pozitia-executivului-1_622b0b5b5163ec4271155ded/index.html (accesat pe 27 mai 2022).

³³ Cristian Pantazi, „Oana Popescu (ONG-ul Global Focus Center) și Mircea Toma (CNA) anunță o platformă informatică de identificare a narativelor manipuloare pro-ruse: «Mecanismul este 100% o inițiativă a mai multor ONG-uri. Am cerut guvernului să ne dea o listă de termeni-cheie»”, *G4Media*, 11 martie 2022, <https://www.g4media.ro/oana-popescu-ong-ul-global-focus-center-si-mircea-toma-cna-anunta-o-platforma-informatica-de-identificare-a-narativelor-manipuloare-pro-ruse-mecanismul-este-100-o-initiativa-a-mai-mult.html> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁴ Oana Osman, „ULTIMA ORĂ: ActiveWatch iese din proiectul platformei care va scana surse ale propagandei ruse în online și își explică eroarea de judecată și de strategie”, *Profit.ro*, 11 martie 2022, <https://www.profit.ro/must-read/ultima-ora-activewatch-iese-din-proiectul-platformei-care-va-scana-surse-ale-propagandei-ruse-in-online-si-isi-explica-eroarea-de-judecata-si-de-strategie-20633787> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁵ Oana Osman, „Statul face o platformă care va scana dezinformări în online. Cine asociază Guvernul, președintele și premierul cu corupția ori incompetența e suspect de propagandă rusă în algoritmi propuși”, *Profit.ro*, 11 martie 2022, <https://www.profit.ro/povesti-cu-profit/it-c/exclusiv-statul-face-o-platforma-care-va-scana-dezinformari-in-online-cine-asociaza-guvernul-presedintele-si-premierul-cu-coruptia-ori-incompetenta-e-suspect-de-propaganda-rusa-in-algoritmi-propusi-20633273> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁶ Daniel Ionașcu, Cristina Radu, „Purtătorul de cuvânt al Guvernului invocă «o eroare» după închiderea site-ului Aktual24.ro pe motiv de propagandă în favoarea Rusiei”, *Libertatea*, 04 martie 2022,

ONG-ul Global Focus Center, Departamentul pentru Situații de Urgență (DSU) și Guvernul României au renunțat la proiectul de combaterea știrilor false și a dezinformării online, care ar fi afectat implacabil activitatea jurnaliștilor, ar fi implicat un risc de cenzură și ar fi fost foarte probabil respins de societatea românească post-comunistă³⁷. Inițiativa a apărut pe fondul intensificării zvonurilor alarmiste, a știrilor false și a teoriilor conspiraționiste imediat după izbucnirea războiului din Ucraina: isteria³⁸ și psihoza care au generat cozi la pompă din cauza scumpirii benzinei³⁹, panica generată de *fake news*-ul despre creșterea prețurilor la o stație de benzină din Bihor⁴⁰, cozi la pașapoarte după invazia Ucrainei⁴¹, zvonurile despre lipsa stocurilor, care au generat cozi imense la ulei⁴² și la alte alimente de bază⁴³.

Fricile oamenilor, temerile și angoasele lor sunt adesea vulnerabilități care sunt instrumentalizate în campaniile de dezinformare. În absența unei comunicări strategice eficiente din partea autorităților, zvonurile, presupunerile cetățenilor, imaginația oamenilor, teoriile conspiraționiste generate de surse alternative de informare intensifică panica și isteria. „Dacă oamenii într-o societate au temerea că ceva se va întâmpla, actorii care orchestrează astfel de

<https://www.libertatea.ro/stiri/a-fost-o-eroare-cum-explica-purtatorul-de-cuvant-al-guvernului-inchiderea-site-ului-aktual24-ro-pe-motiv-de-propaganda-in-favoarea-rusiei-4014729> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁷ Anca-Adriana Huza, „Decanul Facultății de Jurnalism și Științele Comunicării: «România s-a confruntat cu cenzura și autocenzura în comunism, societatea nu mai acceptă acest lucru»”, *stiripesurse.ro*, 14 martie 2022, https://www.stiripesurse.ro/decanul-facultatii-de-jurnalism-si-stiintele-comunicarii-romania-s-a-confruntat-cu-cenzura-si-autocenzura-in-comunism-societatea-nu-mai-accepta-acest-lucru_2290745.html (accesat pe 27 mai 2022).

³⁸ Digi24, „Isteria «carburanților de 11 lei litrul». Patronul benzinăriei din Beiuș, care a pus prețul-record, explică de ce a mărit tarifele”, *digi24.ro*, 10 martie 2022, <https://www.digi24.ro/stiri/economie/digi-economic/isteria-carburantilor-de-11-lei-litru-patronul-benzinarii-din-beius-care-a-pus-pretul-record-explica-de-ce-a-marit-tarifele-1866607> (accesat pe 27 mai 2022).

³⁹ HotNews, „Isteria de la pompă. Speriați că prețul benzinei va exploda, românii au făcut cozi la stațiile de alimentare / Ministrul Energiei: Este o psihoză, nu cresc prețurile la benzină și motorină”, 09 martie 2022, <https://economie.hotnews.ro/stiri-energie-25423204-isteria-pompa-speriat-benzina-face-9-lei-romanii-luat-asalt-statiile-alimentare-benzinarii-dau-vina-presa-alimenteaza-isteria.htm> (accesat pe 27 mai 2022).

⁴⁰ Eliza Casandra, „Iohannis, despre cozile de la benzinării: Este periculos dacă se dezvoltă dintr-un fake news o astfel de panică”, *RFI România*, 10 martie 2022, <https://www.rfi.ro/politica-economie-social-143355-iohannis-despre-cozile-de-la-benzinarii-este-periculos-daca-se> (accesat pe 27 mai 2022).

⁴¹ Spot Media, „Cozi enorme la pașapoarte, unde cererea a crescut de 4 ori. Sunt și un milion de buletine și permise auto expirate. Cele noi trebuie făcute până în iunie”, 09 martie 2022, <https://spotmedia.ro/stiri/social/cozi-mari-la-pasapoarte-desi-s-au-luat-masuri-cum-poti-obtine-un-nou-permis-de-conducere-fara-mari-batai-de-cap> (accesat pe 27 mai 2022).

⁴² Redactia DTV, „După coada din benzinării, românii s-au așezat la altă coadă. Lumea a dat buluc în magazine să cumpere ulei, ministrul Agriculturii: «Am văzut că s-a iscat iarăși o mare isterie...»”, *Dobrogea.tv*, 12 martie 2022, <https://www.dobrogea.tv/stire/Actualitate/30252/dupa-coada-din-benzinarii-romanii-sau-asezat-la-alta-coada-lumea-a-dat-buluc-in-magazine-sa-cumpere-ulei-ministrul-agriculturii-am-vazut-ca-sa-iscat-iarasi-o-mare-isterie.html> (accesat pe 27 mai 2022).

⁴³ Ana Maria Barbu, „Tot mai mulți români se aprovizionează cu alimente, după ce au făcut coadă la benzinării și pașapoarte”, *ProTV*, 12 martie 2022, <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/tot-mai-multi-romani-se-aprovizioneaza-cu-alimente-dupa-ce-au-facut-coada-la-benzinarii-si-pasapoarte.html> (accesat pe 27 mai 2022).

campanii de dezinformare se vor folosi de aceste frici. În contextul crizei financiare și energetice exista o temerere în societate, chiar și înainte de război, că prețurile vor crește. Propagandiștii vor exagera aceste frici”⁴⁴ pentru a submina încrederea oamenilor în autoritățile care trebuie să gestioneze afacerile publice.

„Propaganda, dezinformarea, erorile de comunicare, panicile, zvonurile, isteriile colective, intoxicările, diversiunile, conspirațiile, partizanatul sunt fenomene mai vechi, posibil de când există omenirea”⁴⁵. Autori ca Alina Bârgăoanu explică dezinformarea 2.0 prin „cuplarea unor fenomene mai vechi - propagandă, minciună, dezinformare, zvonuri - cu o nouă infrastructură tehnologică de amplificare exponențială, cu un nou ecosistem ale cărui componente sunt platformele digitale, tehnologiile bazate pe internet, algoritmi, metadatele, motoarele de căutare, și mai nou, tehnologiile reunite sub denumirea de inteligență artificială. [...] Platformele digitale încurajează enclavizarea digitală; creează nu satul global (profeția lui McLuhan), ci adevărate triburi digitale puțin predispuse schimbului; permit derularea unui tip de monolog interactiv, în care dai atenție doar lucrurilor care îți confirmă părerile anterioare, interacționezi doar cu cei din aceeași cameră de rezonanță informațională; tranzacționează atenția și emoțiile utilizatorilor, ceea ce creează o cursă nebună pentru câștigarea atenției și exacerbarea emoțiilor; oferă infrastructura pentru indignări morale, care suspendă spiritul critic și duc la un gen de «furiocrație»; cultivă astfel etosul anti-autoritate, anti-sistem și anti-instituțional”⁴⁶.

Statele liberale din democrații cu tradiție nu recurg automat la cenzură pe internet prin etichetarea pozițiilor critice sau adverse ca *fake news*, ci sprijină libertatea de exprimare și jurnalismul independent, redacțiile de știri și societatea civilă prin livrarea de informații oficiale de interes public. La rândul lor, jurnaliștii independenți și responsabili, precum și presa liberă și de calitate sunt garanții ale informării corecte, pe baza cărora cetățenii își fundamentează luarea deciziilor raționale în democrațiile liberale.

Bibliografie

⁴⁴Alex Rotaru, „Antonio Momoc, decanul Facultății de Jurnalism, despre războiul cu fake news: Propagandiștii se folosesc de fricile oamenilor”, *digi24.ro*, 24 martie 2022, <https://www.digi24.ro/interviurile-digi24-ro/antonio-momoc-decanul-facultatii-de-jurnalism-este-invitat-la-interviurile-digi24-ro-1882635> (accesat pe 27 mai 2022).

⁴⁵Alina Bârgăoanu, *#Fakenews: Noua cursă a înarmării*, Evrika Publishing, București, 2018, p. 132.

⁴⁶*Ibidem*, p. 133, p. 215.

- BAGGE, Daniel P., *Unmasking Maskirovka: Russia's Cyber Influence Operations*, Defense Press, New York, 2019.
- BATSELL, Jake, *Engaged Journalism. Connecting with Digitally Empowered Audiences*, Columbia University Press, New York, 2015.
- BÂRGĂONAU, Alina, *#Fakenews: Noua cursă a înarmării*, Evrika Publishing, București, 2018.
- BOCANCEA, Sorin, (coord.), *COVID-19, Dimensiuni ale gestionării pandemiei*, Ed. Junimea, Iași, 2020.
- GROSS, Peter, *Întoarcerea în laboratorul românesc. Mass-media după 1989*, Nemira Publishing House, București, 2015.
- GROSS, Peter, „The Romanian Media and the Never-ending Democratization Process”, *The Romanian Journal of Journalism & Communication*, an IV, nr. 3, 2009, p. 6.
- HUZA, Anca-Adriana, „Decanul Facultății de Jurnalism și Științele Comunicării: «România s-a confruntat cu cenzura și autocenzura în comunism, societatea nu mai acceptă acest lucru»”, *stiripesurse.ro*, 14 martie 2022, https://www.stiripesurse.ro/decanul-facultatii-de-jurnalism-si-stiintele-comunicarii-romania-s-a-confruntat-cu-cenzura-si-autocenzura-in-comunism-societatea-nu-mai-accepta-acest-lucru_2290745.html.
- KOVACH, Bill, ROSENSTIEL, Tom, *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, Three Rivers Press, New York, 2007.
- MOMOC, Antonio, „Crizele majore ale presei și comunicării publice din România: financiară, tehnologică, pandemică”, în *30 de ani de învățământ jurnalistic și de comunicare în Estul Europei*, SURUGIU, Romina, ȘTEFĂNEL Adriana, APOSTOL, Nicoleta (ed.), Ed. Tritonic, București, 2021, pp. 97-113.
- MOMOC, Antonio, „Presa alternativă în România: jurnalism online, citizen journalism, jurnalism participativ”, în *Mass Media din România după 30 de ani (1989-2019)*, PETCU, Marian (coord.), Ed. Tritonic, București, 2020, pp. 351-370.
- PETCU, Marian (coord.), *Mass media din România după 30 de ani (1989-2019)*, Ed. Tritonic, București, 2020.
- STANCA, Dragoș, „În online, din fake-news se câștigă prin relația cantitativă: trafic=bani (interviu realizat de Corina Taraș-Lungu)”, *RevistaCultura.ro*, Nr. 626/01.2022, pp. 40-41.

Resurse electronice

BARBU, Ana Maria, „Tot mai mulți români se aprovizionează cu alimente, după ce au făcut coadă la benzinării și pașapoarte”, *ProTV*, 12 martie 2022, <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/tot-mai-multi-romani-se-aprovizioneaza-cu-alimente-dupa-ce-au-facut-coada-la-benzinarii-si-pasapoarte.html>.

BUNEA, Iulia, „New York Times își retrage jurnaliștii din Rusia. «Nici Stalin, nici măcar Războiul Rece nu au reușit să ne îndepărteze din Rusia.»”, *paginamedia.ro*, 09 martie 2022, <https://www.paginamedia.ro/stiri-media/new-york-times-jrunalisti-rusia-20630754>.

BUNEA, Iulia, „Cum blochează Rusia știrile despre invazia din Ucraina. Putin a aprobat o lege ce pedepsește «știrile false» cu până la 15 ani de închisoare”, *paginamedia.ro*, 05 martie 2022, <https://www.paginamedia.ro/stiri-media/lege-rusia-pedepse-aspre-fake-news-20626498>.

CASANDRA, Eliza, „Iohannis, despre cozile de la benzinării: Este periculos dacă se dezvoltă dintr-un fake news o astfel de panică”, *RFI România*, 10 martie 2022, <https://www.rfi.ro/politica-economie-social-143355-iohannis-despre-cozile-de-la-benzinarii-este-periculos-daca-se>.

COCHINO, Adrian, „Decizia Moscovei: rușii riscă până la 15 ani de închisoare dacă răspândesc «informații false» despre forțele armate”, *Libertatea*, 04 martie 2022, <https://www.libertatea.ro/stiri/rusia-inchisoare-stiri-false-armata-ucraina-4013879>.

CENTRUL PENTRU JURNALISM INDEPENDENT, „Jurnalismul în 2021: o cursă cu obstacole și cu tot mai puțini câștigători - Raport CJJ”, *Euroactiv*, 18 iunie 2021, <https://www.euroactiv.ro/social/jurnalismul-in-2021-o-cursa-cu-obstacole-si-cu-tot-mai-putini-castigatori-24664>.

DOJAN, Sorin, „Indexul libertății presei 2022. Europa de Est: «Cenzură nemaivăzută din perioada sovietică». Regres în România”, *Europa Liberă*, 03 mai 2022, <https://romania.europalibera.org/a/libertate-presa-romania-europa-est/31830988.html>.

EREMIA, Radu, „O platformă vrea să scaneze știrile false și dezinformările din online pentru Guvern. Ce susțin inițiatorii și care este poziția Executivului”, *Adevarul.ro*, 11 martie 2022, https://adevarul.ro/news/politica/o-platforma-vrea-scaneze-dezinformarile-stirile-false-online-guvern-sustin-initiatorii-pozitia-executivului-1_622b0b5b5163ec4271155ded/index.html.

FATI, Sabina, „Coronavirus în România. Efectul pervers al închiderii site-urilor care dezinformează. Și ce pondere aveau Rusia și China în conținutul lor”, *Europa Liberă*, 05 mai 2020, <https://romania.europalibera.org/a/coronavirus-%C3%AEn-rom%C3%A2nia-de-ce-a-fort-o-gre%C8%99eal%C4%83-%C3%AEnchiderea-site-urilor-%C8%99i-ce-ponderea-aveau-rusia-%C8%99i-china-%C3%AEn-con%C8%9Binutul-lor/30592498.html>.

HOLDIȘ, Dumitrița, LUPU, Cristina, POPA, Mihaela, (2020), „Stările de excepție creează antecedente periculoase pentru presa din România”, *Libertăți fundamentale sub asediu*. 2020, https://cji.ro/wp-content/uploads/2020/09/Raport-libertate-de-exprimare_final.pdf.

IONAȘCU, Daniel, RADU Cristina, „Purtătorul de cuvânt al Guvernului invocă «o eroare» după închiderea site-ului Aktual24.ro pe motiv de propagandă în favoarea Rusiei”, *Libertatea*, 04 martie 2022, <https://www.libertatea.ro/stiri/a-fost-o-eroare-cum-explica-purtatorul-de-cuvant-al-guvernului-inchiderea-site-ului-aktual24-ro-pe-motiv-de-propaganda-in-favoarea-rusiei-4014729>.

LI, David K., ALLEN, Jonathan, SIEMASZKO, Corky, „Putin using false 'Nazi' narrative to justify Russia's attack on Ukraine, experts say”, *NBC News*, 24 februarie 2022, <https://www.nbcnews.com/news/world/putin-claims-denazification-justify-russias-attack-ukraine-experts-say-rcna17537>.

MARIN, Viorela, „Putin a promulgat legea ce pedepsește cu până la 15 ani de închisoare «informațiile mincinoase» cu privire la acțiunile Rusiei în străinătate”, *HotNews.ro*, 25 martie 2022, https://www.hotnews.ro/stiri-razboi_ucraina-25458300-putin-promulgat-legea-pedepseste-pana-15-ani-inchisoare-minciunile-privire-actiunile-rusiei-strainatate.htm.

MATEI, Cristian, „Angajații unei televiziuni din Rusia au demisionat în direct, după ce au spus NU războiului”, *ProTV.ro*, 05 martie 2022, <https://stirileprotv.ro/stiri/international/angajatii-unei-televiziuni-din-rusia-au-demisionat-in-direct-dupa-ce-au-spus-nu-razboiului.html>.

NECHITA, Diana, „Presa globală, în defensivă după ce Rusia a adoptat legea fake news”, *Aleph News*, 05 martie 2022, <https://alephnews.ro/guvern/rusia-ucraina/presa-globala-in-defensiva-dupa-ce-rusia-a-adoptat-legea-fake-news/>.

OBAE, Petrișor, „CTP: Mircea Badea este un formator de opinie puternic. Există oameni care se informează numai de la Badea și pot ajunge să trăiască într-o lume paralelă. (...) Oamenii nu știu exact ce e ăla jurnalism”, *paginademedi.ro*, 30 aprilie 2012, <https://www.paginademedi.ro/2012/02/ctp-mircea-badea-este-un-formator-de-opinie->

puternic-foarte-puternic-in-clipa-de-fata-exista-oameni-care-se-informeaza-numai-de-la-mircea-badea-si-pot-ajunge-sa-traiasca-intr-o-lume-paralela/.

OSMAN, Oana, „Statul face o platformă care va scana dezinformări în online. Cine asociază Guvernul, președintele și premierul cu corupția ori incompetența e suspect de propagandă rusă în algoritmi propuși”, *Profit.ro*, 11 martie 2022, <https://www.profit.ro/povesti-cu-profit/it-c/exclusiv-statul-face-o-platforma-care-va-scana-dezinformari-in-online-cine-asociaza-guvernul-presedintele-si-premierul-cu-coruptia-ori-incompetenta-e-suspect-de-propaganda-rusa-in-algoritmi-propusi-20633273>.

OSMAN, Oana, „ULTIMA ORĂ: ActiveWatch iese din proiectul platformei care va scana surse ale propagandei ruse în online și își explică eroarea de judecată și de strategie”, *Profit.ro*, 11 martie 2022, <https://www.profit.ro/must-read/ultima-ora-activewatch-iese-din-proiectul-platformei-care-va-scana-surse-ale-propagandei-ruse-in-online-si-isi-explica-eroarea-de-judecata-si-de-strategie-20633787>.

ROBERTSON, Adi, „Russian ‘fake news’ law could give offenders 15 years in prison. A punishment for statements that ‘discredited’ the military”, *The Verge*, 4 martie 2022, <https://www.theverge.com/2022/3/4/22961472/russia-fake-news-law-military-ukraine-invasion-casualties-jail-time>.

ROTARU, Alex, „Antonio Momoc, decanul Facultății de Jurnalism, despre războiul cu fake news: Propagandiștii se folosesc de fricile oamenilor”, *Digi24.ro*, 24 martie 2022, <https://www.digi24.ro/interviurile-digi24-ro/antonio-momoc-decanul-facultatii-de-jurnalism-este-invitat-la-interviurile-digi24-ro-1882635>.

PANTAZI, Cristian, „Oana Popescu (ONG-ul Global Focus Center) și Mircea Toma (CNA) anunță o platformă informatică de identificare a narativelor manipuloare pro-ruse: «Mecanismul este 100% o inițiativă a mai multor ONG-uri. Am cerut guvernului să ne dea o listă de termeni-cheie»”, *G4Media*, 11 martie 2022, <https://www.g4media.ro/oana-popescu-ong-ul-global-focus-center-si-mircea-toma-cna-anunta-o-platforma-informatica-de-identificare-a-narativelor-manipuloare-pro-ruse-mecanismul-este-100-o-initiativa-a-mai-mult.html>.

REPORTERS WITHOUT BORDERS, „RSF’s 2022 World Press Freedom Index: a new era of polarization”, *RSF*, 03 mai 2022, <https://rsf.org/en/rsfs-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation>.

VALICĂ, Carmen, „Presa în România: puțină transparență, multă autocenzură, bani de la Guvern”, *Europa Liberă*, 20 aprilie, 2021, <https://romania.europalibera.org/a/presa-%C3%AEn-rom%C3%A2nia-pu%C8%9Bin%C4%83-transparen%C8%9B%C4%83-mult%C4%83-autocenzur%C4%83-bani-de-la-guvern/31213593.html>.